

Độ không đảm bảo đo trong phép đo xác định độ không phẳng bàn máy

Lê Hữu Thắng – Phòng Đo lường Độ dài - Viện Đo lường Việt Nam

Tóm tắt: Độ không phẳng (ĐKP) của bàn máy là thông số quan trọng và có rất nhiều qui trình tính cũng như các nghiên cứu xác định các yếu tố ảnh hưởng tới độ chính xác của phép đo này. Tuy nhiên các nghiên cứu đó nằm rải rác khó tập hợp, thêm vào đó không phải lúc nào các báo cáo này cũng được viết hài hoà với Hướng dẫn biểu diễn độ không đảm bảo đo (GUM) của Tổ chức đo lường quốc tế BIPM. Hơn thế nữa cách viết mô hình toán miêu tả phép đo ĐKP một cách tường minh cũng không thấy xuất hiện. Để lấp đi các thiếu hụt nói tới ở trên, chúng tôi đã tiến hành tập hợp lại các yếu tố ảnh hưởng tới độ chính xác của phép đo xác định ĐKP một cách hệ thống, trình bày tường minh phương trình miêu tả phép đo xác định biên dạng của bề mặt bàn máy và đề xuất phương trình miêu tả việc xác định ĐKP dựa theo định nghĩa của ISO. Xuất phát từ các phương trình này, độ không đảm bảo đo (ĐKĐBĐ) của ĐKP đo được sẽ được xác định hài hoà với nội dung của GUM. Ví dụ số minh hoạ cũng được trình bày.

Abstract: Flatness of a plate is a parameter has been put under consideration for long time. Factors influencing the accuracy of this parameter have been recognized and examined carefully but placed scatteringly. Beside that those reports have not been always in harmonization with Guide for expression of uncertainty measurement (GUM). Furthermore, mathematical equations describing clearly the flatness measurement have not been seen in those reports also. We have collected those influencing factors for systematic reference purpose, re-written the equation describing the profile measurement of the plate topography, and proposed an equation for flatness determination. An illustrative numerical example will be also shown.

Mục lục

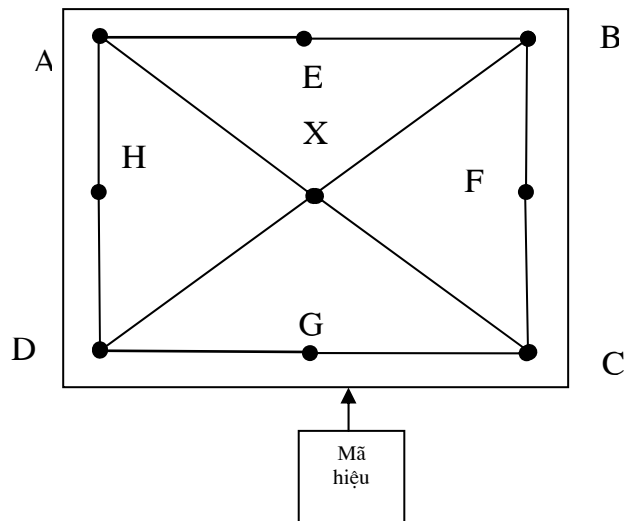
- I. Giới thiệu*
- II. Mô hình toán và độ không đảm bảo đo thành phần trong việc xác định biên dạng của bàn máy*
- III. Thuật toán tính ĐKP*
- IV. Tóm tắt và kết luận*

I. Giới thiệu

Độ không phẳng (ĐKP) của bàn máy là thông số quan trọng và có rất nhiều qui trình tính cũng như các nghiên cứu về các yếu tố ảnh hưởng tới độ chính xác của phép đo này. Tuy nhiên các nghiên cứu đó không phải lúc nào cũng được trình bày hài hoà với Hướng dẫn biểu diễn độ không đảm bảo đo (GUM) của Tổ chức đo lường quốc tế BIPM. Hơn thế nữa mô hình toán miêu tả phép đo ĐKP một cách tường minh cũng không thấy xuất hiện. Để lấp đi các thiếu hụt nói tới ở trên, chúng tôi đã tiến hành tập hợp lại các yếu tố ảnh hưởng tới độ chính xác của phép đo xác định ĐKP một cách hệ thống, viết lại phương trình miêu tả phép đo xác định biên dạng của mặt phẳng bàn máy và đề xuất phương trình miêu tả việc xác định ĐKP. Xuất phát từ các phương trình này, ĐKĐĐĐ của ĐKP đo được sẽ được xác định hài hoà với các hướng dẫn của GUM.

Có nhiều phương pháp khác nhau xác định ĐKP của bàn máy bằng các phương tiện đo khác nhau [2 - 5]. Trong các phương pháp này người ta xác định cao độ của các điểm tại từng vị trí xác định trước dọc theo các đường thẳng theo sơ đồ lưới điểm đo trên toàn bộ mặt phẳng đang được quan tâm. Sơ đồ các lưới điểm này có thể không giống nhau tùy thuộc vào phương pháp cụ thể. Ở giai đoạn tính toán thông số ĐKP, người ta tìm cách xác định mặt phẳng chuẩn là mặt phẳng sao cho tồn tại hai mặt phẳng song song với nó mà bao toàn bộ các điểm số liệu đo được. Thực tế ta sẽ tìm được nhiều hơn một mặt phẳng như vậy. Theo định nghĩa của ISO, khoảng cách giữa hai mặt phẳng song song này sẽ là ĐKP cần xác định nếu nó thoả mãn điều kiện là đoạn thẳng ngắn nhất.

Một trong các sơ đồ đo đơn giản nhất cho việc xác định ĐKP của bàn máy là sơ đồ được trình bày trong hình 1 dưới đây [6], trong đó nivô có thể được sử dụng làm thiết bị đo. Các điểm đo được đánh chữ từ 1 – 9 dọc theo các đường tương ứng, tạo nên lưới các điểm đo. Như vậy hệ thống lưới các điểm này với cao độ đã được xác định cho ta hình dạng của biên dạng của mặt phẳng đang được quan tâm. Có nhiều yếu tố ảnh hưởng tới độ chính xác của việc xác định đường biên dạng này và chúng sẽ được phân tích ở phần II sau đây.

Hình 1. Sơ đồ xác định độ không phẳng của bàn máy. Các số từ A – X là tên của các điểm đo. Ghi chú: các kết quả đo tại cùng một điểm trên hai đường khác nhau có thể có giá trị đo không giống nhau do việc lấy số liệu trên hai đường này là độc lập với nhau.

II. Mô hình toán và độ không đảm bảo đo thành phần trong việc xác định biên dạng của bàn máy

Để ước tính ĐKĐBĐ, theo GUM trước tiên ta cần nhận biết và tìm hiểu các yếu tố ảnh hưởng tới độ chính xác của phép đo đang được xem xét, sau đó xác định dạng của hàm mật độ phân bố xác suất tương ứng của chúng. ĐKĐBĐ chuẩn của các yếu tố này sau đó sẽ được ước tính. Trong trường hợp phép đo xác định biên dạng của mặt bàn máy, ĐKĐBĐ kết hợp của phép đo này được tính thông qua mô hình toán sau:

$$\theta = \theta_s + \theta_x + \theta_t + \theta_{cd} + \theta_{td} + \theta_{ss} + \theta_{da} \quad (1)$$

Trong phương trình này, các yếu tố ảnh hưởng tới độ chính xác của phép đo xác định góc nghiêng θ (mm/m) hay tương ứng là cao độ h (mm) của điểm đo bị ảnh hưởng bởi tám yếu tố thành phần như trong phương trình (1). Ý nghĩa và hàm mật độ phân bố xác suất của từng yếu tố ảnh hưởng này sẽ được giới thiệu trong bảng 1 và các phần ngay sau đó.

Bảng 1. Các yếu tố ảnh hưởng tới độ chính xác của phép đo hiệu chuẩn độ không phẳng bàn máy và các hàm phân bố mật độ xác suất tương ứng

Tên yếu tố ảnh hưởng	Ký hiệu	Dạng hàm phân bố
1. Thiết bị đo	θ_s	Gauss
2. Độ cong trái đất	θ_{td}	Chữ nhật
3. Độ lặp lại	θ_x	t (student)
4. Gradient nhiệt	θ_t	Chữ nhật
5. Hệ chân đỡ	θ_{cd}	Chữ nhật
6. Khớp điểm đo	θ_{ss}	Chữ nhật
7. Độ ẩm	θ_{da}	Chữ nhật

1. Thiết bị đo

Phương tiện đo (PTĐ) được dùng trong phép đo xác định ĐKP thường là nivô hoặc ống tự chuẩn trực. Thông thường với mỗi một PTĐ luôn có đi kèm một giấy chứng nhận hiệu chuẩn do nhà sản xuất thiết bị cung cấp, trong đó có ghi độ chính xác và ĐKĐBĐ hiệu chuẩn thiết bị. ĐKĐBĐ này thường được viết dưới dạng: $U(\theta_s) = 2 u(\theta_s), k = 2, P = 95\%.$

2. Độ cong của trái đất

Do trái đất có độ cong khác không nên mỗi phép đọc số liệu đo từ nivô đều mắc phải sai số đọc. Giá trị cực đại của sai số góc này so với điểm đo nằm cách nó một khoảng cách l có dạng: $\theta_{td} = \frac{l}{8r}$ (2). ĐKĐBĐ tương ứng với thành phần sai số này sẽ là:

$$u(\theta_{td}) = \frac{\theta_{td}}{2\sqrt{3}} \quad (3). \text{ Ở đây } r - \text{ bán kính trái đất trung bình.}$$

3. Độ lặp lại

Độ lặp lại được tính theo công thức quen thuộc: $u(\theta_x) = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^N (\theta_i - \bar{\theta})^2}}{N(N-1)}$ (4), trong đó N là số lần đo lặp, i chỉ số lần đo thứ i và giá trị trung bình số học $\bar{\theta}$.

4. Gradient nhiệt

Nếu nhiệt độ tại bề mặt trên và bề mặt dưới của bàn máy có chiều dày d , khác nhau không quá ΔT ($^{\circ}\text{C}$), thì góc cong vĩnh cực đại dọc theo đường thẳng l có

$$\text{dạng: } \theta_t = \frac{\alpha l^2 \Delta T}{8d} \quad (5), \text{ và ĐKĐBĐ tương ứng sẽ có dạng: } u(\theta_t) = \frac{\theta_t}{2\sqrt{3}} \quad (6).$$

5. Hệ chân đỡ

Theo khuyến cáo của các nghiên cứu trong tham khảo [13], ba chân đỡ của bàn máy nên đặt tại ba điểm sao cho chúng ở các vị trí đều gần cạnh bàn nhất một khoảng cách 20% chiều dài của toàn cạnh bàn đó. Nếu điều kiện này được thực hiện thì ảnh hưởng do cách đặt chân đỡ lên độ phẳng sẽ là tối thiểu, tuy nhiên có giá trị khác không và

$$\text{bằng: } \theta_{cd} = gk \frac{\rho \omega^4 (1 - \nu^4)}{Ed^2 l} \quad (7). \text{ ĐKĐBĐ tương ứng có dạng:}$$

$$u(\theta_{cd}) = \frac{\theta_{cd}}{2\sqrt{3}} \quad (8). \text{ Ở đây trong công thức (7) ta có gia tốc trọng trường } g, \text{ hằng số}$$

k , ứng suất đàn hồi E , hệ số poisson ν , các kích thước dài - rộng - cao $l - w - d$ của bàn máy.

6. Khớp điểm đo

Tại các điểm giao của các đường lấy số liệu, các giá trị đo được trên cùng một vị trí tại các lần đo khác nhau dọc theo các đường khác nhau có thể có giá trị khác nhau. Trị tuyệt đối của các sai khác này gọi là sai số đóng và ĐKĐBĐ tương ứng của nó có

$$\text{dạng: } u(\theta_{ss}) = \frac{\theta_{ss}}{2\sqrt{3}} \quad (9). \text{ Ở đây giá trị } \theta_{ss} \text{ thường được chọn là giá trị cực đại}$$

trong số các giá trị sai số khớp điểm đo.

7. Độ ẩm

Các kết quả thực nghiệm cho thấy việc thay đổi độ ẩm không khí không gây ảnh hưởng tới việc xác định các cao độ của các điểm trên lưới đo. Tuy nhiên việc làm ướt mặt bàn bằng nước sẽ gây ra sự thay đổi các giá trị đo này tới tận $36 \mu\text{m}/\text{m}^2$. ngay sau khi làm ướt mặt bàn. Tuy nhiên sự thay đổi này sẽ giảm về không với tốc độ rất chậm. Phải sau một vài tháng, sai lệch mới giảm về không [17 - 18].

III. Thuật toán tính

Trong các phương trình từ 1 đến 9, giá trị góc đo của các cao độ được sử dụng. Tuy nhiên ta có thể chuyển từ các giá trị góc thành thông số cao độ với thứ nguyên chiều dài bằng cách nhân chúng với chiều dài chân đo của nivô $H = 150 \text{ mm}$. Cao độ $h = H\theta$ (10). Theo ISO, khoảng cách cực tiểu giữa hai mặt phẳng bao là ĐKP. Giả thiết ĐKĐBĐ của tất cả các điểm nằm trên hai mặt phẳng bao này là bằng nhau, nên mô hình toán của ĐKP sẽ phải là: ĐKP = $h_1 - h_2$ (11). Ở đây h_1 và h_2 là cao độ của hai điểm bất kỳ trên hai mặt phẳng bao sao cho đường thẳng đi qua hai điểm này vuông góc với cả hai mặt phẳng đó. Giả thiết ĐKĐBĐ của việc xác định cao độ của các điểm đo là như nhau, từ (11) ta có

$$u^2(\text{ĐKP}) = u^2(h_1) + u^2(h_2) = 2u^2(h_1) = 2u^2(h_2) = 2H^2 u^2(\theta) \quad (12), \text{ hay}$$

$$u(\text{ĐKP}) = \sqrt{2} H u(\theta) \quad (13).$$

Ví dụ số:

Để minh họa cho cách tính ĐKĐBĐ trong phép đo xác định ĐKP của bàn máy, xét ví dụ với các số liệu thông thường như sau:

Bàn đá cấp II kích thước 250x250x150 mm.

Thiết bị đo: nivô số hiệu V01. TB3. 14, ĐKĐBĐ $u(\theta_s) = 0,001\text{mm}/\text{m}, k = 2$

Độ chênh lệch nhiệt độ giữa mặt bàn trên và dưới là $0,4\text{ }^\circ\text{C}$.

Hệ số dẫn nở nhiệt tuyến tính $\alpha = 5,5 \times 10^{-6}\text{ K}^{-1}$; gia tốc trọng trường $g = 9,8\text{ m s}^{-2}$; hệ số $k = 0,004$; hệ số Poisson $\nu = 0,26$; ứng suất đàn hồi $E = 77 \times 10^9\text{ N K}^{-2}$; khối lượng riêng $\rho = 2750\text{ kg m}^{-3}$; bán kính trái đất trung bình $r = 6,37 \times 10^6\text{ m}$. Sơ đồ đo giống như trong hình 1, tuân theo hướng dẫn của ví dụ tương ứng trong JIS.

Thay các giá trị của các hằng số này và thực hiện các phép tính cần thiết ta có Bảng tổng kết ĐKĐBĐ (bảng số 2).

Bảng 2. ĐKĐBĐ trong phép đo xác định ĐKP bàn máy với số liệu trên.

Tên yếu tố ảnh hưởng	Ký hiệu	Dạng hàm phân bố	ĐKĐBĐ (mm/m)	Tỷ lệ %
1. Thiết bị đo	θ_s	Gauss	5.00E-04	11.94
2. Độ cong trái đất	θ_{td}	Chữ nhật	6.94E-06	0.00
3. Độ lặp lại	θ_x	t (student)	1.00E-04	0.48
4. Gradient nhiệt	θ_t	Chữ nhật	7.07E-04	23.88
5. Hệ chân đỡ	θ_{cd}	Chữ nhật	1.55E-10	0.00
6. Khớp điểm đo	θ_{ss}	Chữ nhật	1.15E-03	63.69
7. Độ ẩm	θ_{dm}	Chữ nhật	-	-

Từ số liệu tính trong bảng 2, áp dụng công thức số (13) cho việc tính ĐKĐBĐ cho ĐKP bàn máy ta có: $u(\text{ĐKP}) = \sqrt{2} \times 0,015 \times u(\theta) = 0,0027\text{ mm}$. ĐKĐBĐ mở rộng: $U(\text{ĐKP}) = 2 u(\text{ĐKP}) = 0,0055\text{ mm}, k = 2$ ($P = 95\%$). Kết quả ĐKP tính theo cách miêu tả trong JIS đối với phép đo này là $0,013\text{ mm}$.

IV Tóm tắt

Các yếu tố có thể ảnh hưởng tới độ chính xác của phép đo hiệu chuẩn ĐKP của bàn máy đã được tập hợp lại một cách tương đối đầy đủ. Mô hình toán miêu tả phép đo xác định biên dạng của mặt phẳng bàn máy đã được trình bày theo thông ước. Đặc biệt trong báo cáo này phương trình miêu tả việc xác định ĐKP đã được đề xuất. Từ đó, ĐKĐBĐ của ĐKP đo được sẽ được xác định hài hoà với các yêu cầu trong GUM.

Cảm ơn:

Tác giả xin cảm ơn những người có tên sau đây:

Ông Nguyễn Đức Mạnh, Bùi Quốc Thọ, Trần Quang Minh và Ngô Ngọc Anh đã thảo luận và hướng dẫn các kỹ thuật đo độ phẳng bàn máy bằng thiết bị đo nivô.

Ông Đỗ Đức Nguyên đã góp ý về cấu trúc bài viết.

Tài liệu tham khảo

1. Tổ chức cân đo quốc tế: Hướng dẫn biển diễn độ không đảm bảo đo (GUM) (tiếng Anh).
2. Charles P. Reeve: Phương pháp hiệu chuẩn các bàn chuẩn hai chiều. Ngày 26 tháng 7, 1974 (tiếng Anh).
3. R. N. Burton: Phân tích số liệu cho việc hiệu chuẩn bàn phẳng, tháng 8/1997 (tiếng Anh).
4. Gyula Hermann: Thuật toán các mặt siêu phẳng bao cho việc xác định độ phẳng và độ thẳng trong phép đo tọa độ, Acta Polytechnica Hungarica, tập 4, số 4, 2007 (tiếng Anh).
5. Gyula Hermann: Thủ tục đơn giản tính giá trị độ thẳng và độ phẳng theo miền cực tiểu. Hội nghị Slovak – Hungrari về thông tin và trí tuệ nhân tạo ứng dụng lần thứ 5, 1/2007 (tiếng Anh).
6. Các chuẩn công nghiệp Nhật bản: Độ phẳng của bàn máy (tiếng Anh).
7. Malgozata Poniatowska: Xác định độ không đảm bảo đo của quá trình khớp số liệu đo rời rạc tới một mặt phẳng danh định, Các hệ thống đo lường tập XV, số 4 (2008) (Tiếng Anh).
8. Katsuya và cộng sự: Độ không đảm bảo đo trong phép đo hiệu chuẩn bàn máy, Viện đo lường quốc gia Thái lan (tiếng Anh).
9. A. A. El-Sayed - Viện đo lường quốc gia Ai cập (tiếng Anh), Ảnh hưởng của phân bố nhiệt lên độ phẳng của bàn máy, Tạp chí quốc tế về nghiên cứu sản xuất, tập 17, số 3 tháng 5/1979, trang 203 – 213 (tiếng Anh).
10. Meijer J. và de Bruin W.: Xác định độ phẳng từ các phép đo độ thẳng và đặc trưng hoá bề mặt bằng 4 tham số. Kỹ thuật chính xác, 1/1981, 3(1), 17-22 (tiếng Anh).
11. Abdin S.Z., Shenoy R. K. và Visveswaren M. E. Tìm hiểu vật liệu granít ứng dụng cho đo lường. Annals of the C.I.R.P., 1978, 27(1), 377-381 (tiếng Anh).
12. Oakley T. R. J. Ảnh hưởng của độ ẩm lên độ phẳng của bàn máy đen. Kỹ thuật máy và sản xuất, 11/1966, 979-981 (tiếng Anh)..
13. David C. Schalcosky: Thiết kế thiết bị kiểm tra độ phẳng trục song song chính xác. Luận văn thạc sĩ ngành kỹ thuật cơ khí, Đại học bang Pennsylvania, 2002 (tiếng Anh).
14. Tiêu chuẩn liên bang. GCG – P – 463b.12/9/1973 (tiếng Anh).
15. H. Haitjema - Viện đo lường Hà lan và Meijer J. - Đại học Twente Hà lan: Đánh giá phép đo độ phẳng bàn máy. Tạp chí cơ khí châu âu, tập 38, số 4 (trang 165-172) (tiếng Anh).
16. Bruin. W. và Meijer J.: Phép đo độ phẳng bàn máy. Annals of CIRP, 1977 (trang 251-256) (tiếng Anh).
17. Bruin. W. và Meijer J.: Phân tích phép đo độ phẳng và độ ổn định của dạng hình học của bàn máy. Annals of CIRP, 1980 (trang 385-390) (tiếng Anh).